

MAGNA HUNGARIA NYOMÁBAN – BASKÍROK ÉS MAGYAROK

Baskíria és a baskír nép szerepe
a magyarok korai történetében

TRACING MAGNA HUNGARIA – BASHKIRS AND HUNGARIANS

The role of Bashkiria and the Bashkir people
in the early history of the Hungarians

Szerkesztők

KLIMA LÁSZLÓ – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

HUN-REN Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

BUDAPEST 2024

A kötet a PPKE-BTK-KUT-23-3 számú projekt,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával készült.
A grafikai munkát a PPKE BTK Mester és Tanítvány Kiválósági Program 2023 támogatta.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

PAPCSÁK
ÜGYVÉDI IRODA

A kötet megjelenését támogatta a Papcsák Ügyvédi Iroda.

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeological Sciences
Volume 32

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Volume 10

© A szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-84-1

HU-ISSN 2786-1538 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

HU-ISSN 2064-8162 (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok)

DOI: [10.55722/Arpad.Kiad.2024.10](https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2024.10)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Felelős kiadó
Major Balázs

Grafikus: Óvári Péter

Borító: auri grafika
Tördelés és layout: Váczi Gábor

TARTALOM

TÖRTÉNELEM ÉS HISTORIOGRÁFIA

SUDÁR BALÁZS

- A baskír-kérdés a magyar őstörténet-kutatásban 7
The Bashkir question in the research of early Hungarian history 18

GYÓNI GÁBOR

- A baskír–magyar problematika az oroszországi historiográfia tükrében 19
Башкиро-мадьярская проблематика в зеркале российской историографии 30

POLGÁR SZABOLCS

- A Kárpát-medence és a Volgai Bulgária kereskedelmi és kulturális kapcsolatai
a honfoglalás után 31
Trade and cultural contacts between the Carpathian Basin and Volga Bulgaria
(10th–13th Centuries AD) 44

UHRIN DOROTTYA

- Magna Hungaria* a 13. századi koldulórendi követek szemében 45
Magna Hungaria from the perspective of mendicant envoys 54

NYELVÉSZET

AGYAGÁSI KLÁRA

- A baskír nyelv helye a török nyelvek között, és a baskír nyelv volgai bulgár kapcsolatai 55
Место башкирского языка среди тюркских языков, возможные контакты
башкирского языка с волжско-булгарским языком 70

NÉPRAJZ

DALLOS EDINA

- A baskír hiedelmek és Ibn Fadlān 73
The first detailed record of Bashkir beliefs – Ibn Fadlān 922 80

SOMFAI KARA DÁVID

- Baskurt (baskír) epikus hagyomány (*kuba-jur*) 81
Baskurt (Bashkir) epic tradition (*kuba-jur*) 97

SOMFAI KARA DÁVID – AGÓCS GERGELY

- Baskurt népzene és néptánc 153
Bashkir Folk Music and Folk Dances 180

JULIJA ABSZALIMAJOVA – ANASZTÁZIA VERESS – EDUARD HABIBULLIN – RAFIL ASZILGUZSIN –
SZIRÁKI ZSÓFIA – FEHÉR TIBOR – JÁVORSZKY BALÁZS – NÉMETH ENDRE

- A keleti magyarok nyomai a baskír hagyományban 181
Traces of the Eastern Hungarians in the Basques: Genetics and folklore 199

ARCHEOGENETIKA

NEPARÁCZKI ENDRE

- Az Árpád-ház és a honfoglaló magyarság archeogenetikai adatokkal kimutatott kapcsolata
a Volga–Káma vidék népeivel 201
The archaeogenetic link between the Árpád dynasty and the Hungarian conquerors
to the population of the Volga–Kama region 205

NÉMETH ENDRE – PÁSZTORY ÁDÁM – FEHÉR TIBOR

- A magyarok eredete az N-B539 marker tükrében 207
The origin of the Hungarians in the light of the N-B539 marker 228

RÉGÉSZET

TÜRK ATTILA – KIM IGOR KONSZTANTYINOVICS – VJAZOV LEONYID ALEKSZANDROVICS – ÓVÁRI PÉTER

- Baskírföld és a Dél-Ural régészetének aktuális helyzete a magyar őstörténet szemszögéből 229
Recent results of research on the early medieval archaeology of Bashkortostan
and the Southern Urals. A comprehensive overview from the perspective of early
Hungarian history 252

A BASKÍR-KÉRDÉS A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET-KUTATÁSBAN

SUDÁR BALÁZS*

Absztrakt: A magyar–baskír kapcsolatok az őstörténeti kutatások egyik legrégebb óta létező és kutatott, nyugvópontra azonban máig sem jutott fejezetét képezik. A kérdésnek tulajdonképpen „saját” kutatója sem akadt: az egyetlen olyan kutató, aki kifejezetten a baskírokra koncentrált, az elsősorban néprajzi anyagokat jegyző Torma József volt. A kutatások első szakaszában (18–19. század) az írott források gyűjtése folyt: a baskírok neve – némi bizonytalansággal – már Kézai Simon krónikájában (1282–1285) feltűnt, a 13. század közepén pedig több szerzetes (Plano Carpini, Rubruk és a magyar Julianus) utazott az Urál vidékén. A muszlim források is viszonylag gyorsan a kutatók látóterébe kerültek. A következő jelentős lépés a 18–19. század fordulóján következett: a baskírok ekkor váltak valós, látható néppé, elsősorban a napóleoni háborúk következtében. A 19. század végén a nyelvészeti kutatások jelentettek újdonságot: a baskír és a magyar népnév kapcsolatát vizsgálták, magyar nyomokat kerestek a baskír nyelvben, és megkezdődött a baskír és magyar csoportnevek összevetése is. E kérdések meghatározóak maradtak a 20. századi – hullámzó intenzitású – kutatásban is, új témát csak a néprajzi kutatások jelentenek. A század utolsó évtizedeiben a régészet is hozzászólt a kérdéshez, a 2000-es évektől pedig kifejezetten fontos eredményeket produkált, legújabbán pedig az archeogenomika szolgáltat figyelemreméltó eredményeket. A szerteágazó kutatások ellenére a korai baskír–magyar kapcsolatok jellege továbbra is megoldatlan kérdésnek látszik.

Kulcsszavak: magyar őstörténet, baskír, népnév, törzsnév, Julianus

A baskírok régóta jelen vannak a magyar múltról való gondolkodásban, annak egyik legrégebbi témáját adják. Az első információk mellé újabb és újabb tudományos megfontolások, kutatási irányok járultak, így ma teljes joggal nevezhetjük a problémahalmazt baskír-kérdésnek. Ehhez képest meglepő, hogy a baskír–magyar kapcsolatoknak – a fájdalmasan rövid tudományos pályát befutó Torma Józsefen kívül – nem akadt önálló kutatója, sem őstörténeti, sem turkológiai szempontból. Pedig alakulhatott volna másképpen is, hiszen a téma új és új arcait mutatta meg, és időnként nagy horderejű elméletek épültek rá. A következőkben – anélkül, hogy az alapkérdésekről állást kívánnék foglalni – a kutatás alakulását időrendben tekintem át, hogy az egyes források, témák és tudományterületek feltűnése, illetve ezek „felhajtóereje” érzékelhető legyen. Ennek megfelelően kevesebb figyelmet fordítok a források alapján felállított hipotézisekre, és bár a nem őstörténeti vonatkozású kérdéseket is említem, ezek jelen tanulmány szempontjából másodlagos fontosságúak.

Mielőtt belevágnánk, érdemes egy rövid pillantást vetnünk a baskírokra. Népvük valamivel korábban, a 9. század második felében jelenik meg a történeti forrásokban, mint a miénk. Ahogy a magyarokról, úgy a baskírokról is számos muszlim szerző megemlékezett, és az információkat évszázadokig görgették tovább. Magorhoz hasonlóan egy Baskurd nevű főemberről szóló történet is ismert volt már a középkorban.¹ A folytatás azonban nagyon különbözőképpen alakult. Míg a magyarság államot alapított,

* HUN–REN BTK Történettudományi Intézet; 1097 Budapest Tóth Kálmán utca 4. sudar.balazs@abtk.hu

¹ A történet Gardízínél olvasható. Közli NÉMETH 1930, 303–304.

önálló írásbeliséget alakított ki, s története a 11. századtól jól megismerhető, addig a baskírok évszázadokra szinte eltűntek, csak információmorzsák maradtak meg róluk. Ez a helyzet az orosz hódítás után változott meg: a baskírok az orosz haderő részévé váltak, ezért az orosz bürokrácia különféle kimutatásokat készített róluk és országukról. Önálló, bár részleges államiságukat csak a Szovjetunióban tudták megteremteni, a Baskír SzSzK-ban, amely ma Baskortosztán néven Oroszország része. Ez az önállóság a tudományos kutatásokat is serkentette, és így nagyon komoly forrásanyag került közzétételre a baskír történelemről.

Jóllehet a muszlim szerzők kezdettől fogva valamiféle kapcsolatot jeleztek a magyarok és a baskírok között, sőt Magyarország lakosságát is – részben – baskírnak nevezték, ennek nálunk nem sok nyomát találjuk. A magyar krónikás hagyományban nem szerepelnek baskírok, személy- és helyneveink között sincsen ide vonható, pedig ezek gyakran rejtenek népvnevet.² A Julianus barátéhoz köthető emlékekben sem nevezik a keleti magyarokat baskíroknak, semmi nyoma, hogy a szerzetes egyáltalán találkozott volna baskírokkal, akiknek a neve fel sem bukkan a feljegyzésekben. Egyetlen figyelemre méltó adatunk Kézai Simon művében (1285 k.) olvasható, a krónikáiról a magyar őshazaként leírt Szkítia egyik tartományát Barsatiának nevezte.³ Kézai műve azonban egy kései másolatban maradt csak ránk, és a kérdéses név akár elírás is lehet: a szövegcsalád többi – későbbi – tagjában rendre Bascardia/Bastardia szerepel.⁴ Persze ez is lehet javítás – vagy éppen torzítás – eredménye, nem tudjuk pontosan, hogy az eredetiben mi szerepelt. Bár a baskírokról a középkori forrásokban nem esett szó, legalább néhányan bizonyosan tudtak róluk, hiszen például Iohanca Hungarus és szerzetestársai évekig éltek és térítettek közöttük a 14. század elején.⁵

Baskíria akkor tűnt fel újra, amikor a 17. században az őstörténet-kutatás megismerte a mongol udvart megjáró szerzetesek, Plano Carpini és Wilhelm Rubruk jelentéseit, amelyek összekapcsolták a baskírokat (paschatur) és Magna Hungáriát. Talán Georg Horn német történész kamatoztatta először ezt az adatot, amelyet azután hamarosan a magyar Nadányi János is átvett (1663). Cseles Márton jezsuita szerzetes Rómában 1695-ben felfedezte a Julianus barát útjáról szóló, Magna Hungáriát is említő Riccardus-jelentést, amelyet azután több szerzetestársa lemásolt, de a szöveg értékét ekkor még nem ismerték fel, így az nem vált a magyar őstörténet-kutatás részévé.⁶

Az igazi kibontakozásra a 18. század derekán került sor, amikor a kor nagy orientalista, Joseph de Guignes a keleti népekről írott hatalmas művében (1756) Rubruk és Plano Carpini nyomán azt állította, hogy a hunok ázsiai birodalmuk összeomlása után Baskíriába, Ufa környékére, azaz Nagy Magyarországra (Grande Hongrie) költöztek.⁷ De Guignes műve nagyon gyorsan utat talált Magyarországra,⁸ Pray György 1761-ben már be is emelte az információit a saját munkájába. Ezek mellé járult a nem sokkal korábban újra felfedezett (1745) és kiadott (1748) jelentés Julianus barát útjáról, és Pray egy török adatot is felhasznált a 17. századi Abulgázi Bahadur kán munkájából, amely szerint a legendás Oguz kán az Urál környékén magyarokkal is harcolt. (Pray ezt az adatot Gottlieb Siegfried Bayer porosz tudós 1726-ban megjelent tanulmányából ismerte.)⁹ A kérdés tárgyalását a Kézai-féle három tartomány elemzése zárja.¹⁰ Erős érvrendszer állt össze, amely arra mutatott, hogy a magyarok korábbi szállásterülete, Magna Hungária Baskíriában lehetett. Praynál tehát a baskír-kérdésnek már három kérdésköre, illetőleg forráscsoportja is feltűnik: Julianus és a mongol kori utazók leírásai (I. téma), a muszlim források (II. téma)

² Lásd RÁCZ 2011.

³ SRH I. 146.

⁴ SRH II.253.

⁵ BENEDEFFY 1936, 149–151; BALANYI 1925; BALANYI 1927–1928; KOVÁCS 2020, 192–202.

⁶ A kérdésről részletesen: VÁSÁRY 1974.

⁷ DE GUIGNES 1756, 278, 289.

⁸ TARDY 1984, 40–41; DOBROVITS 2006.

⁹ A munkát 1783-ban a *Magyar Könyvház* című folyóiratban is szemlézték (66–67).

¹⁰ PRAY 1761, 38–39, 61, 76. Abulgázi adata: BAYER 1728, 444. Pray forrásaira: VÁSÁRY 1979.

és Kézai gesztájának adata (III. téma). Baskíria ezzel visszavonhatatlanul a magyar őstörténet-kutatás részévé vált, és egyre inkább a köztudatba is bekerült. Született például róla szócikk Budai Ézsaiás lexi-konjában (1804),¹¹ és a korai magyar történelemről szóló munkákban is rendszeresen megemlítették, pl. Szekér Joakim (1791) és Somogyi Cs(izmazia) Sándor is (1826).¹²

Ekkortájt a baskírok azonban egészen másképpen is ismertté váltak: az európai hadszíntereken megjelenő orosz cári csapatoknak a hagyományosan katonáskodó baskírok is részét képezték. Már az első magyar lapokban hírt adtak például arról, hogy 1790-ben, amikor Potemkin herceg felvonult Moldvában, csapatai között kozákok és baskírok is voltak.¹³ A napóleoni háborúk csak erősítették ezeket az ismereteket, 1813-ban például maga Simonyi óbester küszködött a „még muszkául sem” tudó lovasokkal.¹⁴ A katonai kapcsolatok – amelyek később is fennálltak¹⁵ – tehát új szemponttal bővítették a kérdéskört: a baskírok mint valós, létező nép tűntek fel (IV. téma), ami azután majd egyfajta rokonságkeresésben csúcsosodott ki a későbbiekben.¹⁶

A néprajzi ismeretek legkorábbi összefoglalása magyarul a *Hübner-lexikon*ban volt olvasható (1816). Az eredeti német művet 1736-ban adta ki Johann Hübner földrajztudós, ennek bővített, átdolgozott változata jelent meg magyar fordításban (*Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékeztetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, s t. e. f. esmértető lexikon*). A szöveg viszonylag hosszan értekezik a baskírokról, elhelyezi őket térben, ismerteti helyzetüket az Orosz Cárságban.¹⁷ Ugyane lexikonban volt olvasható egy másik szócikk is, amely hamarosan nagy karriert futott be nálunk: a szogdiai Bascartis folyó.¹⁸

A baskír-kérdés történetében egészen különleges helyet foglal el Horvát István, aki hihetetlenül invenziós – és gyakran kevésbé alátámasztott – ötletei mellett komoly olvasottság birtokában számos új információt és gondolatot vezetett be a kutatásba 1834-ben kiadott nagy tanulmányával.¹⁹ A géták révén eljutott például a masszagétákhoz, rajtuk keresztül Harrán tartományhoz, onnan a kurdokhoz, akik pedig elvezették a vas-kurdokhoz, vagyis a baskírokhoz. Márpedig tudvalevő, hogy Magyarországot is neveztek Vaskurdnak. A végletesen csapongó gondolatmenet azonban új források bevonásával társult. Horvát ismertette például először Frähn kiadása (1823) nyomán Ibn Fadlán utazását,²⁰ de ő közölte latin fordításban Jákút, Idríszi és Abulfidá magyar vonatkozású adatait is,²¹ így tehát ő alapozta meg a korai muszlim földrajzi irodalom kutatását Magyarországon. Azt is tudta például, hogy Abulfidá baskírnak nevezte a magyarokat, és ezzel újabb kutatási területet nyitott ki. Horvát ráadásul naprakész volt, hiszen Ibn Fadlán 1823-ban, Abulfidá 1831-ben került a nemzetközi kutatás látóterébe. (Idríszi 1619 óta ismert volt, de magyar adatait nem használták korábban.)²² A korabeli baskírokról is hosszan értekezett Georgi 1783. évi leírása alapján,²³ és feldobott egy új kérdéskört is, a baskír népnév etimologizálását (V. téma). Vitatkozott elődeivel, elvetette, hogy a szó a *bas* ’fej’ elemmel kezdődne, és hiteltelennek tartotta a ’méh-férfi’ meg-

¹¹ BUDAI 1804, 62–63.

¹² SZEKÉR 1791, 56–57; HORVÁTH 1817, 80, 84, 87; SOMOGYI Cs. 1826, 5.

¹³ *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1790:3, 263.

¹⁴ Pl. *Hazai ’s külföldi tudósítások* 1814. július 9., 1; NAGY 1819, 149–152.

¹⁵ Baskír élményekről pl. *Vadász- és Versenylap* 11 (1867):32, 522.

¹⁶ Török Aurél: „*Tehát Baskiriába – nem máshová – kell utaznia, ki keleti rokonainkat föl akarja keresni!*” Idézi: PAULER 1900b, 355.

¹⁷ HÜBNER 1816, I, 310.

¹⁸ HÜBNER 1816, I, 309.

¹⁹ HORVÁT 1834.

²⁰ FRÄHN 1823, 218–219.

²¹ HORVÁT 1834, 114–118.

²² FLEISCHER 1831; IDRISI 1619.

²³ HORVÁT 1834, 121–127.

fejtést is. A téves olvasatokhoz szerinte az vezetett, hogy elődei nem tudtak magyarul, és nem ismerték fel, hogy a népnév a magyar vas szóval kezdődik. Ennek révén szembesülnie kellett egy újabb, szintén hosszú távú kutatási témát adó problémával, a baskírok nyelvével (VI. téma). A jelenkori, köztudottan török nyelvű baskírok ezért Horvát szerint nem is lehetnek azonosak a régi baskírokkal, akik valójában magyar nyelvű magyarok voltak. Hozzászólt a Julianus-kérdéshez is (I. téma): szerinte a domonkos szerzetes nem magyarokat talált, hanem baskírokat. Cíálta a már ismert szerzőket – Carpinit, Rubrukot –, és természetesen Kézai nevezetes passzusát is (III. téma). A volgai magyarság kapcsán újabb, a baskíroktól elkanyarodó kérdést is felvetett, a mescserek ügyét, akikről a Nyesztor-krónikát idézte.²⁴ Horvát tehát minden korábbi témát beledolgozott összegzésébe, ráadásul számos, addig nem használt forrást bevont a kutatásba, és voltaképpen új, később fontossá váló kutatási irányokat nyitott meg. Mindez akkor is érdeke, ha eredményei kevésbé elfogadhatóak, módszerei pedig a kor tudományos színvonalát nem érik el.²⁵

Közel ötven évet kell várunk, hogy a baskír-kutatás újabb hulláma megérkezzen. Először Vámbéry Ármin fejtette ki véleményét. Egy újabb – baskírokat nem említő – forrásszöveg, Ibn Ruszta munkája kapcsán: a népnév magyarázatához szólt hozzá (V. téma). Elvetette a nagy orosz kutató, Daniel Hvolson nézetét, aki a madzsgar és a badzsgird alakot egyeztethetőnek tartotta, szerinte csak névhasonlóság állt fenn, amelyet a muszlim szerzők keverték össze a két nép egymás melletti szállásterülete miatt. Ő a baskír nevet a kazakok által használt külső elnevezéssel, az üsztyakkal vetette össze, szerinte mindkettő 'felső vidéki'-t jelent. Hvolson nyomán újabb muszlim szerzőket citált (II. téma: Balhí, Kazvíní, Maszúdí), és hozzászólt a nyelvkérdéshez (VI. téma) is: Julianus utazásának Riccardus-féle leírását koholmánynak tekintette, és cáfolta Rubruk állítását, hogy a baskír nyelv olyan lenne mint a magyar, hiszen az egy török nyelv.²⁶ Ezzel azonban a nyelv kérdése még korántsem zárult le.

Nem sokkal később ugyanis újabb nagyhatású információk kerültek be a kutatás folyamatába: kiderült, hogy Baskíriában magyarnak tűnő helynevek is találhatóak (VII. téma), ami ismét felvetette a néprokonság kérdését, és a baskír nyelv esetleges magyar elemei felé terelte a figyelmet. Először Nagy Géza citált 1896-ban – forrásmegjelölés nélkül – néhány adatot (például: Szalmás, Szénás, Almás, Vajas),²⁷ amelyek eredetét azután Jankó János jelölte meg „Bezszonov” személyében (1900).²⁸ A lehetőség lázba hozta a kutatókat, Pauler Gyula például azonnal beleírta a korai magyarságról készült művébe (1900), ahol egyébként – Nagy Gézával egyetértve – kijelentette: „a magyar és baskír egy és ugyanaz a nemzet”.²⁹ Pauler egyébként Vámbéryval vitakozott, és kiállt a baskír–magyar rokonság mellett. Vitatta például, hogy a baskírok kortárs török nyelve vajon igazolja-e 10. századi töröknyelvűségüket (VI. téma).³⁰ A „nyelvcseréről” és a történeti források nyelvi értékéről azután többfordulós – meglehetősen személyeskedő és terméketlen – vitába keveredett a kor jeles nyelvészével, Melich Jánossal.³¹ Pauler mindenesetre a történeti források addigi legjobb összefoglalását adta, és emellett bevonta a néprajzi és nyelvi szempontokat is, illetve hivatkozott Török Aurél embertani eredményeire.³²

A magyargyanús helynevek tudományos vizsgálatát Munkácsi Bernát végezte el, aki tisztázta, hogy nem A. Bezszonov, hanem R. G. Ignatyjev ufai kormányzóságbeli helynévanyagáról van szó (1881), amelynek réginek látszó adataiból jókora mennyiségűt közölt is, egyúttal alaposan lehűtötte a kedélyeket:

²⁴ HORVÁT 1834, 119, 128. A szintén nagy karriert befutó kérdéskört Vásáry István juttatta nyugvópontra: a mescsereknek valószínűleg nincsenek magyar kapcsolataik (VÁSÁRY 1975).

²⁵ Horvát munkásságára: SOÓS 1984.

²⁶ VÁMBÉRY 1882, 130–135.

²⁷ NAGY 1896, 247.

²⁸ JANKÓ 1900, 623–625.

²⁹ PAULER 1900a, 11–13; PAULER 1900b.

³⁰ PAULER 1900b, 353.

³¹ MELICH 1900; PAULER 1900c; MELICH 1901.

³² TÖRÖK 1882.

szerinte nem magyar emlékekről van szó.³³ A kérdés azonban ezzel nem jutott nyugvópontra: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium először Pröhle Vilmos orientalistát küldte Ufába tanulmányútra (1901), amelynek eredménye a baskír nyelv igen alapos bemutatása és egy népdalgyűjtemény közlése lett a Kéleti Szemlében (1903–1905: IV., VI. téma).³⁴ 1909-ben az Akadémia a fiatal Mészáros Gyulát küldte Baskíriába, hogy a terepen tájékozódva próbálja eldönteni a helynevek problémáját.³⁵ Mészáros nem töltött túlságosan sok időt Baskíriában, és sokkal inkább néprajzi anyagok gyűjtésével volt elfoglalva (IV. téma), s nem a helynevekre koncentrált. Hazatérve kiváló gyűjteményt hagyott a Néprajzi Múzeumra,³⁶ tapasztalatait pedig monográfia formájában tette közzé, amelyben hosszan értekezett a baskír történelemről, továbbá helyi legendákat és történeti forrásokat is leközölt.³⁷ Állította, hogy semmiféle magyar nyelvi nyomot nem fedezett fel az általa megtanult baskír nyelvben (VI. téma),³⁸ de ez nem elégítette ki a kérdéskör szürke eminenciását, Nagy Gézát, aki hosszú cikkben igyekezett hitelteleníteni Mészároset.³⁹ Ennél is súlyosabb volt a meghatározó nyelvész, Gombocz Zoltán megsemmisítő kritikája, aki teljes joggal tette szóvá Mészáros nyelvészeti képzetlenségét.⁴⁰ Mészáros legnagyobb „bűne” azonban az volt, hogy szeretett mesterével, Vámbéry Árminnal együtt elvetette a baskír–magyar rokonságot, és Julianus barát információit sem tekintette hitelesnek – és ezzel a kor tudományos konszenzusával ment szembe.⁴¹ Mindez oda vezetett, hogy a kutató tényleges eredményei elsikkadtak, a kérdések viszont nyitva maradtak.

A viták árnyékában azonban egy újabb kérdés volt kibontakozóban: a baskír törzsnevek ügye (VIII. téma). Már Pauler megjegyezte, hogy két magyar törzsnév, a Gyarmat és a Jenő megvan a baskíroknál is.⁴² Ez azután folyamatosan citált adattá változott, és talán hozzájárult Németh Gyula csoportnévkutatósaihoz is, amelyek azután önálló monográfiává értek (1930), s amelyben a Gyarmat–Jurmati és a Jenő–Jenej névpárokot elemezte is.⁴³ 1931-ben jelent meg egy másik, hasonló témájú tanulmány Mijatev Péter (Petar Mijatev) tollából, aki a baskír törzs- és nemzetségevek egy csoportját vizsgálta elterjedtségük és jelentésük szempontjából.⁴⁴ Ilyen légkörben nem meglepő, hogy Hóman Bálint 1928-ban megjelent nagy hatású összefoglalójában kiállt a baskír–magyar rokonság mellett: Németh Gyula nyomán úgy vélte, hogy a kettészakadó onogurok egyik ágából a baskírok (bes ogur, „öt ogur”, azaz a „baskír-magyarok”), a másiktól pedig a magyarok népe fejlődött ki.⁴⁵

Az 1930-as évek derekán más jellegű információk is ismertté váltak a baskírokról. A Szovjetunió létrejöttét kísérő polgárháború egyik fehér tisztje, a baskír Tagán Galimdzsán Magyarországra emigrált, megtanult magyarul, és néprajzi témákkal kezdett foglalkozni. Ennek eredményeképpen egy sor tanulmányt közölt a baskírok hagyományos életmódjáról, kapcsolódva ezzel a baskír-kérdés néprajzi vonulatahoz (IV. téma).⁴⁶ Bár lótartról írott munkái akár az őstörténet kutatóit is érdekelhették volna, leírásait e téren alig hasznosították.⁴⁷

³³ MUNKÁCSI 1902.

³⁴ PRÖHLE 1903, 1904, 1905.

³⁵ MÉSZÁROS 1910a.

³⁶ Az anyag ismertetése: KEREZSI 2014.

³⁷ MÉSZÁROS 1910b.

³⁸ MÉSZÁROS 1910b, 101–138.

³⁹ NAGY 1911.

⁴⁰ GOMBOCZ 1911; GOMBOCZ 1923.

⁴¹ MÉSZÁROS 1910b, 24–43, 139–144.

⁴² PAULER 1900a, 130.

⁴³ NÉMETH, 1930, 254, 255, 264, 308–309.

⁴⁴ MIJATEV 1931.

⁴⁵ HÓMAN 1928, 48, 59, 66, 176.

⁴⁶ GALIMDSÁN 1935, 1936a, 1936b, 1936c, 1937a, 1937b.

⁴⁷ Ismereteim szerint egyedül a magyar falvak kialakulását kutató Szabó István használta fel a baskír példákat a nomádok megtelepedésének modellezésére (SZABÓ 1966, 14–19).

Ezt követően a baskír-kérdés némiképp háttérbe szorult. Kisebb-nagyobb eredmények persze születtek, a földrajztudós Bendefy László például a Julianus-kérdéssel (I. téma) és a keleti magyarsággal foglalkozott az 1930-as évek második felében és a 40-es évek elején, de a baskír-kérdést viszonylag kevésbé érintette, jóllehet a középkori magyar–baskír azonosság híve volt.⁴⁸ A baskírok iránti általános érdeklődést mutatja, hogy a kor jeles utazója és autodidakta néprajzosa, Baráthosi Balogh Benedek turáni könyvei között kiadott egy kötetet *Baskírok, tatárok* címmel. Ebben röviden értekezett a baskír–magyar kapcsolatokról és a baskírok életmódjáról, továbbá viszonylag hosszan írt a baskírok történetéről részben Tagán Gálimdzsán munkái alapján.⁴⁹

Egy évtizeddel később Perényi József negatív irányba vitte a kutatást: cáfolni igyekezett, hogy Julianus a Volgán túl is járt volna, s hogy egyáltalán találkozott volna baskírokkal, továbbá értékes adatokat közölt a Volga–Oka vidéki magyar nyomokról (I. téma).⁵⁰ Az 1950-es évek elején megjelent egy baskír népmesegyűjtemény is magyar nyelven a kiváló fordító, Rab Zsuzsa tolmácsolásában (IV. téma).⁵¹ 1955-ben azután újabb forrás tűnt fel, Abú Hamíd al-Garnáti műve, egyelőre csak a budapesti Acta Orientalia hasábjain, majd 1963-ban magyar fordításban is. A szerző a 12. század derekán járt Magyarországon, és a helyieket baskírnak nevezte (II. téma).⁵² A 1960-as években a törzsnevek kerültek újra reflektorfénybe (VIII. téma). Ligeti Lajos 1963-ban a Pauler és később Németh által említett Gyarmat és Jenő törzsneveket vette vizsgálat alá, és a különféle hangtani nehézségek ellenére továbbra is elfogadhatónak tartotta őket, sőt történeti következtetést is levont belőlük: szerinte hangtani alapon a magyarság szétszakadása a 9. századnál korábban aligha mehetett végbe.⁵³ Egy évvel később a magyarok mongol kori megnevezései között a baskírt is elemezte, újabb forrásokat bevonva a kutatásba (II. téma).⁵⁴ 1966-ban azután Németh Gyula nagy tanulmányt publikált a baskír törzsnevekről: Ravil Kuzejev néhány évvel korábbi (1957) publikációját – az abban lévő 18. századi összeírásokat – elemezve arra jutott, hogy öt magyar törzsnév megtalálható a baskíroknál is. Ennek azután komoly következményei lettek, mivel a tanulságokat leegyszerűsítve néhányan úgy vélték, hogy az említett törzsek népe egyúttal török is volt, a finnugorság pedig mindössze két törzsre szorítkozott. (Az elméletet annak lényegét megtartva, de erősen áthangolva Kristó Gyula kamatoztatta összefoglalásaiban.)⁵⁵ Az elméletet később maga Németh is részben visszavonta,⁵⁶ 1976-ban pedig Mándoky Kongur István vette górcső alá: a kipszak nyelvek kitűnő ismerőjeként számára világos volt, hogy a Nyék baskír párjának tekintett Negmen név mögött az arab Numán személynév áll, a Keszi párjaként említett Kesze pedig egy egyszerű jelző, amely annyit jelent, hogy kicsi. Németh korábban felvetette azt is, hogy az általa látni vélt „gyula törzs” párhuzama is megvan a baskíroknál a Julaman ágazat nevében, de Mándoky szerint ennek is egyszerűbb etimológiája van, mégpedig a „biztonságos út”.⁵⁷ Tíz évvel később a Jenőről bizonyította, hogy szintén a kipszak törzsnévrendszer része,

⁴⁸ BENEDEFY 1937–1938. Címe ellenére viszonylag kevésbé érinti a témát *Baskírok és tatárok* című könyvfejezete, BENEDEFY 1945, 240–267.

⁴⁹ BARÁTHOSI-BALOGH 1932, 5–66.

⁵⁰ PERÉNYI 1959.

⁵¹ *Nyulam-bulam* 1951.

⁵² HRBEK 1955; HARASZTI-PETHŐ 1963, 37–42. A kelet-európai rész fordítása 1985-ben jelent meg. AL-GARNÁTI 1985.

⁵³ LIGETI 1963.

⁵⁴ LIGETI 1964.

⁵⁵ Szerinte a magyar törzsszövetség négy – valójában öt – törzse „baskíriai eredetű” (Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi), további három pedig volga–kámái eredetű, de finnugor hátterű (Nyék, Megyer, Kürt). A szövetséget a Déli-Bug vidékén hozták volna létre. KRISTÓ–MAKK 2001, 36–40. Lásd még: KRISTÓ 1980, 55–60; KRISTÓ 1995, 121–122; KRISTÓ 1996, 36–39. Kristó lényegében Németh Gyula és Berta Árpád – egészen más jellegű – nézezeit dolgozta össze, vö. BERTA 1989.

⁵⁶ NÉMETH 1975.

⁵⁷ MÁNDOKY 1976.

és valójában a perzsa *dzsán* 'lélek' szóra megy vissza.⁵⁸ Ugyanebben az évben Ligeti Lajos is nagyon szkeptikusan nyilatkozott Németh megfajtéseiről,⁵⁹ újabb tíz évvel később pedig Róna-Tas András már a Jurmati–Gyarmat egyeztetést is meglehetősen borúlátóan ítélte meg.⁶⁰ Ligeti egyébként elvetette Németh Gyula azon ötletét is, hogy a baskír népnév a *bes ogur* ('öt ogur') szókapcsolatból alakult volna ki, s így persze az erre épített történeti hipotézisek is alaptalanná váltak (V. téma).⁶¹ Így tulajdonképpen a nagyívű elképzelés harminc év alatt összeomlott. Ugyanakkor Ligeti úgy vélte, hogy a baskír és a magyar népnév végső soron egy töről fakad, és így mégis a két nép kapcsolata mellett foglalt állást.⁶² Róna-Tas András ekkortájt nyitott meg egy azóta sem végigvitt, pedig cseppet sem érdektelen irányt: lefordította a jurmati törzs eredettörténetét, amelyben egy 16. század közepi törzsfő meséli el közösségének kialakulását (IV. téma). Ez önmagában sem volna érdektelen, de a csoport nem baskírnak, hanem iszteknek nevezi magát. Az isztek (osztják) viszont egy erősen problematikus név, amit cseppet sem csak a hantikra értettek, hanem például a baskírok egyik külső – török – elnevezéseként is szolgált. Róna-Tas felveti, hogy e név esetleg a baskírokba beolvadó magyarok nyoma is lehet.⁶³

Ugyanekkor a helynevek kérdése is újra előtérbe került (VII. téma). Rásonyi László számos újabb, nyelvészetileg a korábbiaknál jobban indokolt lehetőséget vetett fel (1976).⁶⁴ Nem sokkal később (1980) megjelent a Baskír SzSzK toponímiai szótára, és egy baskír kutató, Sz. F. Mirzsanova is elfogadhatónak látta néhány toponímia magyar eredeztetését. Mindezekre Vásáry István reagált 1986-ban, aki azt vizsgálta, hogy megfigyelhető-e esetleges magyar hatás a sajátos baskír fonémarendszerben, hogy vannak-e magyar szavak a baskírban és végül vannak-e valóban magyarból magyarázható földrajzi nevek Baskíriában. A válasz mindhárom esetben tagadó volt. Róna-Tas András ugyanígy értékelte a felmerült adatokat, Baskíriában viszont továbbra is van, aki nyitottnak tekinti a kérdést.⁶⁵

Az 1990-es évek első felében baskír szempontból egyértelműen Torma József néprajzi, kulturális antropológiai kutatásai jelentettek újdonságokat (IV. téma),⁶⁶ a közelmúltban pedig a néprajzi kérdésekkel foglalkozó Dallos Edina is hozzászólt Ibn Fadlán egyik forráshelyéhez (II. téma).⁶⁷ 1998-ban Harmatta János felvetette a baskírok iráni eredetét, a délkelet-iráni basgardí dialektusra és a közép-ázsiai Basgurd dagira hivatkozva, illetve felemlítve a muszlim földrajzi irodalomból ismert, kelet-horászáni vaskurd csoportot.⁶⁸ (E gondolattal már Horvát István is előállt 150 évvel korábban.) Harmatta azonban nem fejtette ki az elméletét, amely valójában csak ötletszinten jelent meg. A forrásokhoz való visszatérést példázza Zsidai Zsuzsanna munkája, aki Idriszí művének baskír-vonatkozású részleteit tette közzé magyar fordításban (II. téma).⁶⁹

A régészet az 1970-es évektől kezdett megjelenni a baskír-kutatás területén, mivel a kusnarenkói és a karajakupovói kultúrák magyar kapcsolatait mind a helyi, mind a hazai kutatók felismerték. Az igazi áttörés azonban a 2000-es évek elején az ujelgi temető felfedezésével következett be. A 10. századi Kárpát-medencei magyar lelethorizont egyik erős kapcsolata éppen ezen a területen, ráadásul az Urál mindkét oldalán található meg, ez tehát egy újabb, nagyon erős érvrendszer bekerülését jelenti

⁵⁸ MÁNDOKY 1986.

⁵⁹ LIGETI 1986, 252, 378–379.

⁶⁰ RÓNA-TAS 1997, 331–332.

⁶¹ LIGETI 1986, 378.

⁶² LIGETI 1986, 400.

⁶³ RÓNA-TAS 1982. A népnév elemzése: RÓNA-TAS 1987.

⁶⁴ RÁSONYI 1976.

⁶⁵ RÓNA-TAS 1997, 332–335. A baskír kutatók véleményeit ismerteti: GYÓNI 2007; GYÓNI 2019, 143.

⁶⁶ TORMA 1983, 1990a, 1990b, 1990c, 1991, 1993, 1997; TORMA–HISAMEDINOVA 1991, 1993.

⁶⁷ DALLOS 2022.

⁶⁸ HARMATTA 1998, 139.

⁶⁹ ZSIDAI 2015.

(IX. téma).⁷⁰ A feltárt temetők archeogenetikai vizsgálata is megkezdődött, ami szintén fontos eredményeket hozott: egyes baskír csoportok valóban mutatnak rokonságot a Kárpát-medencei magyarsággal (X. téma).⁷¹ Mindkét kutatási terület dinamikusán fejlődik, éppen ezért ígéretes eredményeik mérlegét még aligha lehet megvonni.

Végezetül lássuk a magyarországi baskír-kutatás tanulságait. Egyértelmű, hogy a baskírok az őstörténet miatt váltak érdekessé a kutatók számára, méghozzá igen korán, a professzionális történetírás hajnalán. Ez nem meglepő, hiszen latin forrásokban szerepelt az a megállapítás, hogy *Magna Hungaria* – a „magyar őshaza” – Baskíriával azonos. Az érdeklődést tovább növelte, hogy Julianus barát személyében a térségnek korai magyar utazója is volt. A kutatás első szakasza tehát az írott források összegyűjtésére irányult, és a latin szövegek mellett a muszlim földrajzírók is reflektorfénybe kerültek.⁷² Az írott források korpusza lényegében a 19–20. század fordulójára összeállt, azóta kevés újdonság került elő (I–III. téma).

A második szakaszt az jelentette, hogy Magyarországon világossá vált: a baskírok nem pusztán papíron, hanem a valóságban is létező nép (IV. téma). A 18. század végén megkezdődő érdeklődés kezdetben másodkézből származó információkra támaszkodott, de a 20. század elejétől már magyar utazók is jártak Baskíriában. Ekkortól ha nem is túlságosan intenzívnek, de folyamatosnak tekinthető a baskír szellemi és tárgyi néprajzi anyag gyűjtése, ezen a területen tevékenykedett Torma József, az egyetlen magyar kutató, akinek fő területe éppen Baskíria volt.

Ezzel párhuzamosan értékelték fel a nyelvi kérdések, hiszen világos volt, hogy a baskír egy török nyelv, miközben az írott források szerint ott egykor magyarok éltek és magyarul beszéltek. Sokakat foglalkoztatott, hogy van-e ennek nyoma a baskír nyelvben: a válasz egyértelműen nemleges (VI. téma). Máig lezáratlan viszont a baskíriai magyar helynevek ügye: egyes kutatók inkább elvetik, mások pedig elfogadják a létezésüket. Az mindenesetre valószínű, hogy nem széleskörű nyelvi anyagról van szó. Szintén eldöntetlen kérdés, hogy a baskír és a magyar népnév nyelvészetileg összefügg-e egymással. Jelenleg a kutatás inkább tagadó állásponton van (VII. téma). Sokakat foglalkoztatott a baskír név eredete és esetleges összefüggése a magyar népnévvel, megnyugtató válaszok azonban e kérdésben sem születtek (V. téma). Nagy port vert fel a magyar törzsnévek jelenléte a baskír törzsi rendszerben (VIII. téma). A valódi kutatás Németh Gyulával kezdődött az 1930-as évek elején, és ő is vitte el a végtelig a kérdést, 1966-ban már öt törzsnévről gondolta, hogy baskír párhuzamokkal bír. Hamarosan azonban megjelentek a kritikák, és az elmélet a 80-as évekre összeomlott, ma csak a Gyarmat törzsnévet látják a nyelvészek esetlegesen baskír kapcsolattal rendelkezőnek.

Az alig 50 évre visszatekintő régészet ezzel szemben egyre több leletanyaggal bír, és egyre jobban látható a baskíriai leletek kapcsolata a Kárpát-medencével (IX. téma). Ugyanez mondható el a genetikáról is (X. téma). A kérdés mindkét esetben az, hogy az eredmények miféle kapcsolatok lenyomatait tükrözik.

A baskír-kutatás jól láthatóan hullámzik, egyes időszakok nagyon dinamikusnak tűnnek, máskor alig kerülnek be újabb elemek a kutatásba. Felfutó időszaknak látszik a 18. század vége és a 19. század eleje: 1834-re a kutatási területek többsége és a források jelentős része rendelkezésre állt. A következő hullám a század végén indult meg, elsősorban a nyelvi kérdések körül forgott, és 1910 körül csengett le. A harmadik nagyon aktív időszak az 1960-as években indul, és a 80-as években fut ki, ezt az időszakot elsősorban a törzsnévek kutatása határozta meg.

Tanulságos a kutatás eredményessége is. A legnagyobb vitákra okot adó problémák vagy eldöntetlenek maradtak, vagy felmerült megoldásuk tévesnek bizonyult. Sajnálatos tény, hogy ez utóbbiak közé tartozik az az elmélet is, amely talán a legnagyobb karriert futotta be, a baskír és a magyar törzsnévek

⁷⁰ Az első említések: ERDÉLYI 1970, 24–26. A karajakupovói kultúra kutatástörténete: GYÓNI 2019, 131–142. BOTALOV, 2012. Továbbá lásd az e kötetben olvasható tanulmányokat!

⁷¹ Lásd e témában az e kötetben olvasható tanulmányokat!

⁷² A muszlim földrajzírók baskír adatait legutóbb Juhász Péter foglalta össze. JUHÁSZ 2017.

egyeztetése háromszor is lendületet adott a történeti rekonstrukcióknak (Pauler, Hóman, Kristó), és az egyes korszakok nagy történeti összefoglaló munkáiba is belekerült. Különös, hogy bár a baskírokra az őstörténet-kutatás miatt irányult figyelem, valójában éppen a komoly történeti kutatások hiányoznak Magyarországon: a baskírok történetéről viszonylag keveset írtak nálunk. A legidőtállóbbnak a néprajzi anyaggyűjtések bizonyultak, ezek őstörténeti felhasználása azonban nagyon csekély. Összességében az alapkérdés megválaszolásához – van-e közülük a magyaroknak a baskírokhoz, és ha igen, miként – nem sokkal jutottunk közelebb, mint a kutatás kezdetén: nem tudjuk. Csak persze most már sokkal körültekintőbben nem tudjuk, mint annak idején. És ez sem kevés.

IRODALOM

- AL-GARNÁTI 1985: *Abu-Hámid Al-Garnáti utazása Kelet-és Közép-Európában 1131–1153*. Ford.: Iványi Tamás. Budapest 1985.
- BALANYI 1925: Balanyi Gy.: Adatok a ferencrendiek tatárországi missziójának és működésének történetéhez. *Katholikus Szemle* 39 (1925):2, 70–84.
- BALANYI 1927–1928: Balanyi Gy.: Magyar Johanka testvér levele a tatárországi missziókról, 1320-ból. *Ferences Közlöny* 7 (1927) 345–347; 8 (1928) 9–11.
- BARÁTHOSI-BALOGH 1932: Barátosi-Balogh B.: *Baskírok, tatárok*. Budapest, 1932.
- BAYER 1728: Bayer, G. S.: De origine et priscis sedibus Scytharum. *Commentarii Academiae Scientiarum imp. Petropolitanae. Ad Annum 1726*. 1 (1728) 385–463.
- BENDEFY 1936: Bendefy L.: *Az ismeretlen Juliánusz. A legelső magyar ázsiautató életrajza és kritikai méltatása*. Budapest 1936.
- BENDEFY 1937–1938: Bendefy L.: Aeneas Sylvius Piccolomini magyarjai. *Turán* 20–21 (1937–1938):7–10, 138–155.
- BENDEFY 1945: Bendefy L.: *A magyarság és középkélet*. Budapest, 1945.
- BERTA 1989: Berta Á.: Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. *Keletkutatás* 1989 tavasz-ősz, 3–17.
- BOTALOV 2012: Botalov, Sz. G.: Az Uelgi és Szinyeglázovo (sineglazovo) temetők és szerepük a Déli-Urálon túli területek etnokulturális folyamatainak vizsgálatában. In: *Kőrösi Csoma Sándor. Kultúrák keresztútjain. A 2011-es Csoma konferencia előadásai*. Szerk.: Gazda J. – Peti B. – Szabó E. Kovászna 2012, 135–148.
- BUDAI 1804–1805: Budai É.: *Magyarország polgári historiájára való lexikon, a XVI. század végeig*. I–III. Nagyvárad 1804–1805.
- DALLOS 2022: Dallos E.: Fa-kultusz és a „fallosznyi bot”. In: *Mítosz és történelem. Tanulmányok Hoppál Mihály 80. születésnapjára*. II. Szerk.: Hoppál B. – Szabados Gy. Budapest 2022, 615–625.
- DE GUIGNES 1756: De Guignes, J.: *Histoire Generale des Huns, des Turcs, des Mogols et des Autres, Tartares Occidentaux*. I/II. Paris 1756.
- DOBROVITS 2006: Dobrovits M.: Deguignes Magyarországon. In: *Az előkelő idegen. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Összeállította: Dobrovits M. Dunaszerdahely 2006, 28–41.
- ERDÉLYI 1970: Erdélyi I.: Magna Hungaria. *Magyar Történelmi Szemle* 3 (1970):1, 19–26.
- FLEISCHER 1831: *Abulfedae historia anteislamica, arabice*. Trad.: Heinrich Leberecht Fleischer. Leipzig 1831.
- FRÄHN 1823: *Ibn Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit*. Hrsg. Ch. M. J. Frähn. St. Petersburg 1823.
- GALIMDSÁN 1935: Galimdsán, T.: A baskír posztókészítés – A baskír kötélverés – A baskírok hús-eltartása. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* 27 (1935):1–4, 84–92.

- GALIMDSÁN 1936a: Galimdsán, T.: A lóbetegségek és azok gyógyítása a kirgizeknél és baskíroknál. *Ethnographia* 47 (1936):4, 310–313.
- GALIMDSÁN 1936b: Galimdsán, T.: Népi lóverseny a kirgizeknél és baskíroknál. *Ethnographia* 47 (1936):1–2, 104–110.
- GALIMDSÁN 1936c: Galimdsán, T.: A baskírok életmódja. *Ethnographia* 45 (1936):1–4, 120–126.
- GALIMDSÁN 1937a: Galimdsán, T.: A legelő és legeltetési rendszer a baskíroknál. *Ethnographia* 48 (1937):2–3, 274–287.
- GALIMDSÁN 1937b: Galimdsán, T.: Adalékok a baskír és kirgiz lótenyésztéshez. *Ethnographia* 48 (1937):1, 71–79.
- GOMBOCZ 1911: Gombocz Z.: Dr. Mészáros Gyula: Magna Hungaria. (Könyvismertetés) *Nyelvtudományi Közlemények* 40 (1911) 347–352.
- GOMBOCZ 1923: Gombocz Z.: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány II. *Nyelvtudományi Közlemények* 46 (1923):1, 1–33.
- GYÓNI 2007: Gyóni G.: A magyar őstörténet Baskíriában. *Földrajzi múzeumi tanulmányok* 16 (2007) 51–58.
- GYÓNI 2019: Gyóni G.: *A magyarság hajnalán: A magyarok korai története a honfoglalásig*. Budapest 2019.
- HARASZTI–PETHŐ 1963: Haraszi S. – Pethő T.: *Útikalandok a régi Magyarországon*. Budapest 1963.
- HRBEK 1955: Hrbek, I.: Ein arabischer Bericht über Ungarn. (Abu Hamid al-Andalusi al-Garnäti, 1080—1170.) *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 5 (1955) 205–230.
- HARMATTA 1998: Harmatta J.: A honfoglalás mai szemmel. *Magyar Nyelv* 94 (1998):2, 129–151.
- HÓMAN 1935: Hóman B.: *Az ősidőktől a XII. század végéig* (Magyar történet 1.) Budapest 1935.
- HORVÁT 1834: Horvát I.: A' magyar nyelvnek fényre bocsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. *Tudományos Gyűjtemény* 18 (1834):5, 84–127.
- HORVÁTH 1817: Horváth J.: A' Régi Magyaroknak Vallásbéli ,s Erkölcsi Állapottokról. A' Magyar Anyaszentegyház' Történeteinek Próbájából. *Tudományos Gyűjtemény* 1 (1817):2, 27–91.
- HÜBNER 1816: Hübner, J.: *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékeztetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, 's t. e. f. esmértető lexikon*. Pest 1816.
- IDRISI 1619: *Geographia nubiensis: id est accuratissima totius orbis in septem climata divisi descriptio, continens praesertim exactam vniuersae Asiae, & Africae, rerum[ue] in ijs hactenus incognitarum explicationem*. Eds.: G. Sionita – J. Hesronita. Paris 1619.
- JANKÓ 1900: Jankó J.: *A magyar halászat eredete. (Zichy J. gróf harmadik ázsiai utazása.)* Budapest 1900.
- JUHÁSZ 2017: Juhász P.: Baskírok és magyarok a muszlim forrásokban. *Belvedere Meridionale* 29 (2017):2, 133–139.
- KEREZSI 2014: Kerezi Á.: Mészáros Gyula baskír gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi értesítő* 96 (2014) 75–97.
- KOVÁCS 2020: Kovács Sz.: „Különösen angolokat, magyarokat és németeket kérünk...” Pápák, ferencesek és az Arany Horda. Budapest 2020.
- KRISTÓ 1980: Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest 1980.
- KRISTÓ 1995: Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése*. Szeged 1995.
- KRISTÓ 1996: Kristó Gy.: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Budapest 1996.
- KRISTÓ–MAKK 2001: Kristó Gy. – Makk F.: *A kilencedik és a tizedik század története*. Budapest 2001.
- LIGETI 1963: Ligeti L.: Gyarmat és Jenő: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. *Nyelvtudományi Értekezések* 40 (1963) 230–239.

- LIGETI 1964: Ligeti L.: A magyar nép mongol kori nevei (magyar, baskír, király). *Magyar Nyelv* 60 (1964) 385–404.
- LIGETI 1986: Ligeti L.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest 1986.
- MÁNDOKY 1976: Mándoky K. I.: Magyar eredetű törzsek a baskíroknál. *Tiszatáj* 30 (1976):10, 41–44.
- MÁNDOKY 1986: Mándoky K. I.: Jenő és Yänäy. *Keletkutatás* 1986 tavasz 70–73.
- MELICH 1900: Melich J.: A baskír–magyar rokonság. *Magyar Nyelvőr* 29 (1900) 455–461.
- MELICH 1901: Melich J.: A baskír–magyar rokonság. *Magyar Nyelvőr* 30 (1901) 23–29.
- MÉSZÁROS 1910a: Mészáros Gy.: Kelet pusztáiról. A baskírok földje. *Vasárnapi Ujság* 57 (1910):5, 97–98.
- MÉSZÁROS 1910b: Mészáros Gy.: Baskírföldi tanulmányútam. *Ethnographia* 21 (1910):1, 1–8.
- MÉSZÁROS 1910c: Mészáros Gy.: *Magna Hungaria*. Budapest 1910.
- MIJATEV 1931: Mijatev P.: *Adalékok a baskír törzsnevek magyarázatához*. Budapest 1931.
- MUNKÁCSI 1902: Munkácsi B.: Baskír helynevek. *Ethnographia* 13 (1902) 156–170.
- NAGY 1819: Nagy P.: *Vitézvári Báró Simonyi Jó'sef herczeg Hessen Homburg magyar lovas regiment híres ezredes kapitányának példás élete leírása*. Pest 1819.
- NAGY 1896: Nagy G.: Kuun Géza gr.: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Vol. I. II. (könyvismertetés) *Századok* 30 (1896):1, 228–249.
- NAGY 1911: Nagy G.: Nagy Magyarország. I–III. *Ethnographia* 22 (1911) 10–23, 80–88, 148–157.
- NÉMETH 1930: Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest 1930.
- NÉMETH 1975: Németh Gy.: Türkische und ungarische Ethnonyme. *Ural-Altäische Jahrbücher* 47 (1975) 154–160.
- Nyulam-bulam 1951: *Nyulam-bulam lakomája. Baskír népmesék*. Ford.: V. Rab Zsuzsa. Budapest 1951.
- PAULER 1900a: Pauler Gy.: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest 1900.
- PAULER 1900b: Pauler Gy.: A baskír–magyar rokonságról. *Budapesti Szemle* 103 (1900):285, 337–356.
- PAULER 1900c: Pauler Gy.: Nyílt levél a szerkesztőhöz. *Budapesti Szemle* 104 (1900):288, 469–476.
- PERÉNYI 1959: Perényi J.: A Magna Hungaria kérdéshez. *Magyar Nyelv* 55 (1959) 385–391, 488–489.
- PRAY 1761: Pray Gy.: *Annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum ab anno a u. Chr. 210 ad annum Chr. 997*. Bécs 1761.
- PRÖHLE 1903–1904: Pröhle V.: Baskír nyelvtanulmányok. I–II. *Keleti Szemle* 4 (1903) 194–214, 5 (1904) 228–271,
- PRÖHLE 1905: Pröhle V.: Baschkirische volkslieder. *Keleti Szemle* 6 (1905) 12–26.
- RÁCZ 2011: Rác A.: *Adatok a népnévvél alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen 2011.
- RÁSONYI 1976: Rásonyi L.: Azonos földrajzi nevek a baskír és a magyar földön. *Magyar Nyelv* 72 (1976):1, 48–53.
- RÓNA-TAS 1982: Róna-Tas A.: Őstörténetünk és a baskír kérdés. A jurmatiak története. *Tiszatáj* 36 (1982):8, 52–61.
- RÓNA-TAS 1987: Róna-Tas A.: Istäk. In: *Башкирская этнонимия*. Ред.: Ураксин, З. Г. Ufa 1987, 49–58.
- RÓNA-TAS 1997: Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest, 1997.
- SOMOGYI Cs. 1826: Somogyi Cs(izmazia) S.: *Dentu mogerek, vagy a' magyaroknak ős-elei*. Buda 1826.
- Soós 1984: Soós I.: Romantikus őstörténet. Horvát Istvánról. *História*, 6 (1984):4, 32–35.
- SRH: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I. Ed.: Szentpétery E. Budapest 1937.
- SZABÓ 1966: Szabó I.: *A falurendszer kialakulása Magyarországon*. Budapest 1966.
- SZEKÉR 1791: Székér J.: *Magyarok' eredete a régi és mostani magyaroknak nevezeteseb tselekedeteivel együtt*. I–II. Pozsony–Komárom, 1791.

- TARDY 1984: Tardy L.: Madzsari rabszolgák nyomában. Néhány gondolat Kőrösi Csoma Sándor születésének bicentenáriumán. *Tiszatáj* 38 (1984):4, 39–47.
- TORMA 1983: Torma J.: *Bashkir dialectological studies*. Szeged 1983. kandidátusi disszertáció, kézirat.
- TORMA 1990a: Torma J.: Mágia és névadás a baskiroknál I. *Keletkutatás* 1990 tavasz, 70–86.
- TORMA 1990b: Torma J.: Mágia és névadás a baskiroknál II. *Keletkutatás* 1990 ősz, 63–80.
- TORMA 1990c: Torma J.: A Dél-Ural völgyeinek lovas népe. *Keletkutatás* 1990 ősz, 81–88.
- TORMA 1991: Torma J.: Mágikus gyógymodot jelölő igék a baskír nyelvben (IV. rész). *Keletkutatás* 1991 ősz, 87–96.
- TORMA 1997: Torma J.: „...a tűznek mondom!” – *A baskír népi orvoslás mágikus elemeinek mai rendszere*. Budapest 1997.
- TORMA–HISAMEDINOVA 1991: Torma J. – F. G. Hisamedinova: Számmágia a hagyományos baskír gyógyászatban (III. rész). *Keletkutatás* 1991 tavasz, 65–70.
- TORMA–HISAMEDINOVA 1993: Torma J. – F. G. Hisamedinova: Betegségdémonok a hagyományos baskír etiológiában (V. rész). *Keletkutatás* 1993 tavasz, 34–40.
- TÖRÖK 1882: Török A.: Az urálvidéki baskirokról. *Anthropologiai füzetek* 1 (1882):1, 67–106.
- VÁMBÉRY 1882: Vámbéry Á.: *A magyarság eredete*. Budapest 1882.
- VÁSÁRY 1974: Vásáry I.: A jezsuita Cseles Márton és a Julianus-jelentés. In: *Középkori kútfontok kritikus kérdései*. Szerk.: Székely Gy. Budapest 1974, 261–275.
- VÁSÁRY 1975: Vásáry I.: The Hungarians or Mozars and the Mescers/Misers of the Middle Volga region. *Archivum Eurasiae medii aevi* 1 (1975) 237–275.
- VÁSÁRY 1979: Vásáry I.: Az őstörténész Pray. *Irodalomtörténeti közlemények* 83 (1979) 287–292.
- ZSIDAI 2015: Zsidai Zs.: Al-Idrisi a baskirokról - adalék a „baskír kérdés” arab forrásaihoz. In: *...In nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Balogh Cs. – Petkes Zs. – Sudár B. – Zsidai Zs. Budapest–Kecskemét 2015, 231–242.

THE BASHKIR QUESTION IN THE RESEARCH OF EARLY HUNGARIAN HISTORY

The issue of Hungarian–Bashkir relations is one of the oldest areas of the research of early Hungarian history, but it has not yet led to solid results. The question did not even have its own researcher: the only researcher who specifically focused on the Bashkirs was József Torma, who primarily dealt with ethnographic materials. In the first phase of research (18th–19th centuries), written sources were collected: the name of the Bashkirs already appeared in a 13th-century Hungarian chronicle, the work of Simon of Keza, and in the middle of the 13th century several monks (Plano Carpini, Rubruk and the Hungarian Julianus) traveled in the Ural region. Researchers quickly noticed Muslim sources as well. The next significant step is the 18–19 turn of the century: the Bashkirs then became a real, visible people, mainly because of the Napoleonic Wars. At the end of the 19th century, linguistics raised new questions: the relationship between the Bashkir and Hungarian ethnic names was investigated, Hungarian traces were looked for in the Bashkir language, and the comparison of Bashkir and Hungarian group names also began. Even in the 20th century, these questions remained the most important, only ethnographic research represents a new topic. In the last decades of the century, archeology developed and produced very important results in the 2000s, and most recently, archaeogenomics provides remarkable results. Despite extensive research, the nature of early Bashkir–Hungarian relations still seems to be an unsolved question.